

„Skatulyákban, vagy nélkülük?”

avagy egy svájci-francia szerző műve a (félre)értelmezések sűrűjében

Charles-Ferdinand Ramuz (1878–1947) huszonkét regény és mintegy százkilencven novella szerzője. Ezenfelül számos verset, esszét és önéletrajzi ihletésű írást köszönhetünk neki. Neve a magyar közönség számára leginkább *A katona története* című darab miatt csenghet ismerősen, mely Igor Sztravinszkij zenéjére és Ramuz szövegére épül. Franciaországban a szerző nevét a mai napig sokan kizárólag ezzel a darabbal azonosítják.

Ramuz 1900-ban végez a Lausanne-i Egyetem Bölcsészettudományi Karán. 1902-ben Párizsba költözik azzal a céllal, hogy Maurice de Guérin művéről doktori értekezést készítsen. Ezt a tervét hamar elveti. 1914-ig – kisebb-nagyobb megszakításokkal – Párizsban alkot, ahol összebarátkozik Charles-Albert Cingriával, René Auberjonois-val, és megismerkedik André Gide-del. „Ha Ramuz helyét keressük író kortársai között, még Jammeshoz lehetne hasonlítani, kinek az egyszerűséget, a készakart ügyetlenséget és a föld szeretetét köszönheti; Maeterlinckhez a sors és a halál iránti érzéke miatt, az ismeretlen erőkben való hite [...] miatt [...]; de Jules Romainshez és l'Abbaye-hoz is, mert egészségesen képes meglátni a realitást és némi érzéki profétaiság is van benne, – de főleg epikus jellegénél fogva hasonlít hozzájuk, unanímista és mozgóképszerű utolsó műveiben, ami valóban meglepő”¹ – írja Aldo Dami genfi kritikus az 1920-as években.

Bár Ramuz műveit az 1930-as évek francia és svájci közönsége még befogadta, később számos félreértés tárgyát képezte. Egy legendának is beillő történet szerint egyszer egy francia így kommentálta írásait: „Nem rossz,

¹ Dami, Aldo: „Ramuz”. In : *Széphalom*, 1. évfolyam, 10–12. szám, 1927. <http://epa.oszk.hu/00700/00719/00004/pdf/> (2010. április 10.).

csak kár, hogy olyan rossz a francia fordítás!” Ahogy azt Doris Jakubec, a Ramuz-regények Pléiade-kiadásának főszerkesztője megjegyzi, művével kapcsolatos három leggyakoribb félreértési, illetve félreértelmezési forrás a következő volt (a múlt idő tán lassan aktuálisává válik): 1. „Ramuz a parasztot, mint a természettel viaskodó embertípust mutatja be. [...] A második félreértési forrás szintén a »természet« fogalmával kapcsolatos. [...] A harmadik [...] pedig a nyelvnek és a stílusnak szánt kitüntetett szerepben keresendő, mely az épp mély válságban levő regény műfajának megkérdőjelezését vonja maga után. A narrációval kapcsolatban úgy a francia, mint a svájci normatív kritikák kiemelik, hogy a narrátor és a szereplők beszédét nem lehet egymástól elkülöníteni; a stílussal kapcsolatban pedig a ramuz-i nyelvhasználat homályos karakterét hangsúlyozzák.”² Az idézett szempontok természetesen csak ízelítőt nyújtanak a kritikarengetegből.

Az 1950-es évekre a megváltozott körülmények következtében Franciaország kevésbé volt nyitott az ún. „periferikus” szerzők művei iránt, Svájc Ramuz személyét ebben az időben pedig leginkább helyi szerzőként aposztrofálta.³ Az 1970-es években tapasztalható „kritikai megújulást” szinte kizárólag svájci kutatók táplálták. Valódi „megújulásról” inkább csak az 1990-es évektől beszélhetünk, hiszen amellet, hogy Svájcban kezdik felfedezni a Ramuz-féle nyelvhasználat érdekességét, Franciaországban is születik három olyan doktori értekezés, mely túllépni igyekszik a műveivel kapcsolatos elavult elemzési és beskatulyázási szempontokon.

Hogy jutott el Magyarországra Ramuz híre, és hogyan írható le műveinek magyarországi recepciója? Minden a *Debreceni Szemle* című folyóirat 1927. évi számával kezdődött, melyben a debreceni protestáns Tanárképző francia lektora (a francia–svájci André Lang) úgy ír róla, mint az „egyik legnagyobb francia–svájci íróról”.⁴

Az első magyarul megjelent Ramuz-regényre – az *Üldözött vadra*, melyet Gyergyai Albertnek köszönhetünk – 1940-ig kell várni. Gyergyaira Ramuz-kutatóként mély hatással lehettek a franciaországi kritikák, hiszen az *Üldözött vad* utószavában Ramuz-t „paraszti Rousseau-nak”⁵ nevezi, és a szerző származására utalva a Vaud-kantonbeli nyelvjárás elemeit is ki-

² Ramuz, Charles-Ferdinand: *Romans*. Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade”, Paris, 2005, XIII–XIV.

³ Ua., XLIX.

⁴ Örvös Lajos: „Ramuz Magyarországon”. In: *Új Írás*, XXVIII. évfolyam, 7. szám, 1988. július, 102. Örvös a francia irodalom egyik korabeli fordítója, aki a *Kelet Népe* és a *Híd* című folyóiratoknak is dolgozott.

⁵ Ramuz, Charles-Ferdinand: *Üldözött vad* (ford. Gyergyai Albert) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 271.

emeli.⁶ Magyar Miklós megjegyzi, hogy „mivel a magyar közönség és a magyar írók ebben az időben már túl voltak a rusztikusságról és népiességről folytatott vitákon [...], a mű fogadtatása kedvezőnek mondható”.⁷

Ezután felgyorsulnak az események. Szintén Gyergyai fordításában egy évvel később a *Magyar Nemzet*ben megjelenik Ramuz *Berthollet* című elbeszélése (mely „humanista eszmeiségével újabb fegyverténynek számít akkoriban”⁸), 1945-ben pedig az *Ádám és Éva* című regénye, melyben Magyar szerint „megtalálható Ramuz pesszimista víziójának kulcsa”.⁹ 1947-ben Gombos László – kevésbé jól sikerült – fordításában lát napvilágot a *Rémület a hegyek között* című regény. Egy egyszerű történetről van szó, mely első olvasatra akár unalmasnak is tűnhet. Ha röviden össze akarjuk foglalni, a történet két szálon fut: egy falubeli szerelmespárnak el kell szakadnia egymástól, a természet pedig győz az ember felett. Egy tüzetesebb olvasat azonban felszínre hozza a Ramuz-féle nyelvhasználat és narráció egyediségét is, mely természetesen nem korlátozódik a beszélt nyelvi elemek átültetésére, illetve a falusi beszéd ritmusának reprodukciójára, mi több, a tipikus beszélt nyelvi jelleg szerepe elenyésző.

Örvös Lajos fordításában ezután a következőket ismerheti meg a magyar közönség: 1956-ban *A nagy Napóleon kora* című novellát, 1960-ban *A nagy-nagy sondrebondi háború* című regényt, 1971-ben pedig *Az elbocsátott szolgálólány* című novellagyűjteményt.¹⁰ 1957-ben Gera György fordításában lát napvilágot Ramuz első regénye *Aline* címmel.

1979-ben Magyar Miklósnak köszönhetően az *Írók világa* sorozatban megjelenik az első és egyetlen monográfia is, *Ramuz világa* címmel. Magyar közel százötven oldalas tanulmányában Ramuz pályafutását és alkotását igyekszik átfogóan bemutatni, melynek magyarországi fogadtatása a mai napig leginkább a regionalitás, a népiesség és a politika fogalmaihoz kapcsolódik. Ennek jegyében Magyar írásai sem mentesek az ilyen jellegrű észrevételektől, egy tanulmányában Krammer Jenőre emlékezve így ír: „Krammer Jenő annakidején egy szlovákiai magyar gimnáziumban taní-

⁶ Ua., 273–275.

⁷ Magyar Miklós: „Un visage familial – Ramuz en Hongrie”. In: Pierre, Jean-Louis: *Ramuz au carrefour des cultures et des esthétiques*. In: La Revue des Lettres Modernes. Etudes ramuziennes, n° 6, Minard, Paris-Caen, 1998. 224. (ford. a szerző).

⁸ Örvös Lajos, op. cit., 104.

⁹ Magyar Miklós, op. cit., 225.

¹⁰ A gyűjteményben a következő novellák jelentek meg: A lány meg a fiú szerelme, A falusi cseléd, Az elbocsátott szolgálólány, A nagy Napóleon kora, A nagy Alice, Borzas, Az audeyres-iek és felső-randogne-iak veszekedése, A szegény kosárfonó, A falusi öreg, A vásár, Kecsképásztorok, Párizs (Egy vaud-i fiatal-ember jegyzetei).

tott magyart. Krammer és Ramuz – utóbbi haláláig – tartották egymással a kapcsolatot, mi több Krammer fiatal oktatóként eljátszott a gondolattal, hogy a nagy svájci íróról készítsen egy doktori értekezést, akinek helyzetét hasonlóknak érezte annak a kisebbségnek a helyzetéhez, melyhez ő maga is tartozott.”¹¹

2004-ben Nagyné Schmelczner Erika doktori értekezést készít *A rövid forma kifejlődése és az értékviszonyok kifejlődése C. F. Ramuz naplójában* címmel. A szerző célja, hogy „a fiktív írásokból, a levelezésből, kritikákból kibontakozó emberi és alkotói képet új aspektusból megvilágítva megerősítse, illetve tovább finomítsa”¹², a „rövid gondolati műfajokat a naplószöveghez, illetve az életműhöz fűződő viszonyukban”¹³ vizsgálja.

Ramuz alakja a *Híd* 2006. június–júliusi számában Sipos Gyula Nagy József művészetének értelmezéséről írt tanulmányában a következőképpen merül fel: „Nos, valamiféle »provincializmus« ez, átgondolt és magasztalt, de mégis »provincializmus«? A kifejezésnek nincs mindig jó sajtóvisszhangja égtájunkon. Regionális irodalomról beszélni Franciaországban... Giono vagy Ramuz sokáig viselték ennek bélyegét. »A nép felé haladni«, »visszatérni a faluba« orosz populizmusra és narodnyik ideológiára utal, amelynek variációit Kelet-Európában [...] gyanakvással, kiközösítéssel, tampa szellemmel és maradisággal párosították, párosítják.”¹⁴

2007. május 10-én a www.litera.hu oldalon megjelenik egy rövid írás *Svájci klasszikusok – Amit mindenképp olvasni... kéne* címmel, melynek szerzője Ramuz-t „a francia *régionalisme* irányzat svájci képviselőjeként”¹⁵ emlegeti, valamint utal a Ramuz és Sztravinszkij együttműködéséből született *A katona története* című darabra.

Érdemes azonban ezt a gyakran félreértett és félremagyarázott, illetve „franciátlan” művet közelebbről és több szinten is megvizsgálni. Ha a francia nyelvet kellőképp ismerő olvasó tipikus svájci kifejezéseket szeretne megismerni, jobb, ha máshol keresgél, mert ezekre Ramuz műveiben viszonylag ritkán talál példát. Ígyére lehet azonban az a különleges nyelvezet, melyben – talán épp a frankofon szerzőkre jellemző, Lise Gauvin által *surconscience linguistique*nek nevezett jelenség miatt – a beszélt nyelv

¹¹ Magyar Miklós, op. cit., 221. (ford. a szerző).

¹² Nagyné Schmelczner Erika: *A „rövid forma” kifejlődése és az értékviszonyok kifejlődése C. F. Ramuz naplójában*. Debreceni Egyetem, 2004. 1.

¹³ Ua., 2.

¹⁴ Sipos Gyula: Kontextus és kultúra – Magyarázat Nagy József művészetének értékeléséhez. In: *Híd*, 2006. június-július, 75.

¹⁵ Svájci klasszikusok – Amit mindenképp olvasni... kéne, 2007. május 10. (ismeretlen szerző) <http://www.litera.hu/hirek/svajci-klasszikusok> (2010. május 10.).

jegyain túl számos érdekesség fedezhető fel. Gauvin definíciója szerint „a *surconscience linguistique*, mely a frankofon szerzők esetében jelentkezik, csak még inkább a viszonylagosság és a normákkal való szembeszegülés világa felé tereli őket, ahol semmi sem olyan egyértelmű. Nekik a nyelvet folyton (újra és újra) »el kell sajátítaniuk«. [...] Hogyan is találják meg az arany középutat a francia korpuszba való teljes és spontán beolvadás, illetve az egzotizmus túlzott felértékelése által kirajzolódó végletek között, vagyis hogyan alakítsanak ki egyfajta »vegyes esztétikát?»¹⁶

A „vegyes esztétika” Ramuz írásai esetében többféle módon is előtérbe kerül. Az egyszerű, gyakran pszichológiai vagy misztikus töltetű történetek nem kizárólag (sőt megkockáztatom, nem feltétlen) témájuk miatt érdekesek. Számos példát találunk bennük a szöveg és a kép kapcsolatát tematizáló jelenségekre. Találkozunk festményszerű leírásokkal, pillanatképet, illetve mozgóképet idéző elemekkel egyaránt. Az esztétikai jegyeiken túl érdemes megemlíteni a nyelvhasználat jellegzetességeit is. A fordításokban különösen nehéz például visszaadni a Ramuz-féle névmás-használat különlegességét, mely néha az érthetlenség benyomását keltve valójában inkább egyfajta huncutságra utal. A francia egyes szám harmadik személyű hímnemű személyes névmások, illetve a német *man*hoz hasonlítható *on* névmás túlzott és egyedi használata különösen feltűnő. Az *on* beszélt és írott nyelvi használatának elemzése rádöbbenheti az olvasót, hogy a Ramuz-regényekben gyakran egy olyan narrátortípussal van dolgunk, amely a vizuális és auditív érzékelések, észlelések közvetítéséért felelős, s így ezek a textusok a Genette-féle fokalizációs kategóriák helyett inkább a Mieke Bal által kidolgozott fokalizációs elmélettel hozhatók szorosabb kapcsolatba. Talán a legnagyobb fordítói kihívás hűen visszaadni az első látásra koreferens nélküli anaforikus névmásokkal való játékot. Ezenfelül fontos kiemelni a nézőpontok duplicitását, melyről a kiváló québeci költő, Hector de Saint-Denys Garneau *Naplójában* a következőképpen ír: „Kétféle nézőponttal találkozunk. A pusztán, mondhatni korlátlan nézői típusú nézőponttal. (De vajon ez a nézőpont megfeleltethető-e a művész nézőpontjának?) [...] Úgy érezzük, folyton egy szükségszerű láncolatban vagyunk, mintha mindig belegabalyodnánk egy törvénycsomagba. [...] A szerző ezt a törvényszerűséget az egyszerű leírással éri el, egyszerűen SEJTET: az események dialektikája ez. A »végzet« hatása alatt fejlődik ki

¹⁶ Gauvin, Lise: De l’imaginaire à la théorie: quelques concepts élaborés par les écrivains francophones pour décrire/théoriser leur situation „à la croisée des langues”. <http://www.ulaval.ca/afi/colloques/colloque2001/actes/textes/gauvin.htm> (2010. április 10.).

a rejtély és az erő. [...] Így ez az első nézőpont nem is nevezhető pusztán nézőinek, hiszen lényegét tekintve egyfajta figyelmet feltételez, mely a túlvilágot sejteti. [...] A második a tragikus nézőpont [...].”¹⁷

Ramuz műve sokaknak jelent sokfélélt: Svájcban 1955-ben – halála után nyolc évvel – elneveznek róla egy irodalmi díjat, arcképét ma is látni a svájci kétszáz frankoson. Írásait a francia kritikák sokszor kipellengérezték: helytelen nyelvhasználattal, zagyva beszéddel, rossz franciasággal, stilisztikai buktatókkal, csapongó narrációval, beszélt nyelvi elemekkel és regionalizmussal jellemezték. Regényei 2005-ben mégis megjelennek a neves francia Pléiade-sorozatban.

Céline talán mégsem jósolta hiába, hogy a 2000-es években saját művein kívül Ramuz-t olvassuk majd. A magyarul megjelent írások többsége által kialakított, viszonylag leegyszerűsített és francia mintát követő kép után pedig Közép-Kelet-Európában is ideje új megvilágításba helyezni ezt a gazdag életművet: elszakadni a regionalitás, a népiesség és a politika fogalmaitól, és bekapcsolni Ramuz írásait a 20. századi európai irodalmi vérkeringésbe, annak minden esztétikai és nyelvi vonzatával.

Kiadások

- Ramuz, Charles-Ferdinand: *Romans*. Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, Paris, 2005
- Örvös, Lajos: Ramuz Magyarországon. In: *Új Írás*, XXVIII. évfolyam, 7. szám, 1988. július.
- Ramuz, Charles-Ferdinand: *Üldözött vad* (ford. Gyergyai Albert). Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983

Irodalom

- Dami, Aldo: „Ramuz”. In: *Széphalom*, 1. évfolyam, 10–12. szám, 1927. <http://epa.oszk.hu/00700/00719/00004/pdf/> (2010. április 10.).
- Gauvin, Lise: De l’imaginaire à la théorie: quelques concepts élaborés par les écrivains francophones pour décrire/théoriser leur situation »à la croisée des langues«. <http://www.ulaval.ca/afi/colloques/colloque2001/actes/textes/gauvin.htm> (2010. április 10.).
- Magyar Miklós: „Un visage familial – Ramuz en Hongrie”. In: Pierre, Jean-Louis: Ramuz au carrefour des cultures et des esthétiques. In: *La Revue des Lettres Modernes*. Etudes ramuziennes, no 6, Minard, Paris-Caen, 1998

¹⁷ Saint-Denys Garneau, Hector: *Journal*. Bibliothèque Québécoise, Montréal, 1996. 215.

- Nagyné Schmelczer Erika: *A „rövid forma” kifejlődése és az értékviszonyok kifejlődése C. F. Ramuz naplójában*. Debreceni Egyetem, 2004
- Saint-Denys Garneau, Hector: *Journal*. Bibliothèque Québécoise, Montréal, 1996
- Sipos Gyula: Kontextus és kultúra – Magyarázat Nagy József művészetének értékeléséhez. In: *Híd*, 2006. június–július.
- Svájci klasszikusok – Amit mindenképp olvasni... kéne*. 2007. május 10. (ismeretlen szerző) <http://www.litera.hu/hirek/svajci-klasszikusok> (2010. május 10.).